

Speaker:

Олександр Дем'янчук, к.ф.-м.н.

Національний університет "Киево-Могилянська Академія"
Випускник програми Curriculum Development Exchange Program (IREX) у 1998 р.
Випускник програми регіональних обмінів Kennan Institute for Advanced
Russian and East European Studies у 1996 р.

Освітня політика й управління освітою в перехідний період: теоретичні засади та практичне втілення

Визначення, що використовуються в доповіді:

Освіта - сукупність матеріальних, духовних та людських ресурсів і динамічна послідовність суспільних, приватних і групових заходів з використанням цих ресурсів для розвитку кожної окремої особистості й суспільства в цілому. Таке визначення передбачає, що до системи освіти невід'ємними компонентами входять формальні та неформальні освітні інституції, сім'я, колектив (трудоий, навчальний, вуличний), засоби масової інформації, громадські й політичні організації тощо.¹

Знання – продукт індивідуальної обробки отриманої (довільно чи мимовільно) інформації, тобто, знання є індивідуальним неповторним продуктом, істинним для тієї особи, яка їх сформувала.²

1. Суспільний контекст

Демократизація суспільства, побудова ринкової економіки в Україні відбуваються не еволюційним, а революційним шляхом, тобто, не вдосконаленням існуючих, а руйнуванням попередніх і створенням якісно нових виробничих і суспільних відносин. Цей процес протікає на тлі революційних перетворень і у світі в цілому – економічної та соціальної глобалізації, інформатизації виробництва, інтелектуалізації трудової діяльності.

За даними американських соціологів, зараз близько 80 % всіх професій безпосередньо пов'язані з інтелектуальною діяльністю; близько 15 % професій щорічно зникають або змінюють базові функції, замість них виникають нові; обсяг продукованої людством інформації подвоюється за 12 місяців (на початку 1980-х років – 36 місяців); середній період роботи фахівця з вищою освітою між періодами перепідготовки/підвищення кваліфікації складає 3 роки³.

У новому суспільстві освіта з допоміжного засобу підготовки обслуговуючого персоналу для суспільства стає продуктивною силою, здатною виробляти споживчі цінності – знання. Відбувається маркетизація (комерціалізація) вищої та професійної освіти, диверсифікація професійної підготовки на основі між- і мультидисциплінарних індивідуальних навчальних планів. Фінансування закладів освіти в більшості держав світу переходить на ринкові принципи з суттєвим збільшенням частки

¹ Інше поняття, що також визначається терміном "освіта", тобто, сукупність знань, умінь і навичок окремої особи, рівень її кваліфікаційної готовності до трудової/суспільної діяльності використовується в основному лише для формальної компоненти системи освіти. (Тут і далі – прим. автора).

² Можливі різні тлумачення категорії "знання", але всі вони так чи інакше підкреслюють їх індивідуальний і "віртуальний" характер. Одна і та ж інформація може сформувати різні знання у різних людей, в залежності від іншої попередньо чи одночасно отриманої інформації, здібностей, характеру мислення тощо. (Див., наприклад, С.Ф.Клепко. *Інтегративна освіта і поліморфізм знання*. Київ-Полтава-Харків. 1990. 359 с.)

³ Harkins, Arthur. *Higher Education Service Futures: From Information to Knowledge*. June, 1996.
<http://edpa.coled.umn.edu/Futures/HiEdFutures.html>.

недержавних/несупільних джерел фінансування в бюджеті державних освітніх інституцій. Відбувається конвергенція навчальних планів і програм між навчальними закладами різних держав, інтернаціоналізація освіти, що стимулює вільний потік наукових ідей і робочої сили через національні кордони.

2. Логіка формування освітньої політики

На відміну від попередніх реформ освіти, що проводилися в СРСР і спрямовувалися на зміну змісту й методів навчання, нинішня реформа в контексті побудови нового демократичного суспільства зачіпає функціонування системи освіти в цілому та всіх її компонент. Відповідно, і національна освітня політика повинна спиратися на орієнтири майбутнього суспільства і свідомо скеровуватися на випередження суспільних реформ. Водночас, треба враховувати необхідність збереження наступності в процесі переходу, щоб уникнути розладу системи і забезпечити її нормальне (чи достатнє) функціонування протягом тривалого періоду реформування.

Можна виділити декілька рівнів формування освітньої політики:

- загальнонаціональний, що торкається всіх без винятку компонент системи освіти (див. визначення на початку доповіді);
- державний – заходи та засоби забезпечення реформування формальної (державної) компоненти системи освіти;
- регіональний, на якому враховувалися б особливості розвитку, соціальної та економічної структури регіонів; та
- інституційний, тобто політика розвитку окремих навчальних та освітніх закладів, їх об'єднань, асоціацій тощо.

Мета формування освітньої політики, особливо в перехідний період, – не розробка жорсткої системи з заздалегідь встановленими нормами і стандартами функціонування, а створення гнучкої моделі (або навіть кількох взаємоузгоджених моделей), що передбачала б одночасно безперебійне функціонування попередньої системи і поступове впровадження елементів нової.

При цьому необхідно пам'ятати, що певні елементи старої й нової систем можуть бути принципово несумісними. Тому вони повинні бути визначені на етапі формування освітньої політики, і мають бути розроблені заходи по усуненню можливих конфліктів між цими елементами.

3. Філософські принципи нової освітньої політики

Парадигма старої системи освіти, яка й досі є чинною в Україні та в інших пост-комуністичних державах, формувалася під впливом комуністичної ідеології й була суспільно-орієнтованою, тобто, задоволення інтересів суспільства було пріоритетом порівняно з задоволенням інтересів особистості. З проголошенням незалежності України ця парадигма практично не змінилася, незважаючи на заміну комуністичної ідеології ідеями національного відродження та проголошення пріоритетності розвитку особистості. Одночасно ця парадигма властива загалом індустріальному та певною мірою пост-індустріальному суспільству.

Парадигма інформаційного суспільства, що еволюційно впливає з парадигм попередніх етапів розвитку людства, полягає в:

- дотриманні адміністративно встановлених стандартів у мисленні, навчанні та роботі;
- адаптації до існуючих методів і ресурсів;
- готовності сприймати розпорядження керуючої сили;
- застосуванні загальноновизнаних методів вирішення проблем (розв'язання задач).

Для парадигми суспільства знань характерні:

- взаємне погодження стандартів навчання та виробничої діяльності партнерами/учасниками процесу;
- самостійне формування свого навчання і своєї роботи;

- співробітництво у визначенні ресурсів;
- готовність враховувати пропозиції керівників і товаришів;
- наявність гнучких способів створення можливостей.

Тобто, якщо в індустріальному та інформаційному суспільствах головним є засвоєння та наступне відтворення в професійній і повсякденній діяльності досвіду минулого, виходячи з наявних можливостей і ресурсів та використовуючи відомі методи, то в суспільстві знань сутністю буття й розвитку стає створення кожною особистістю нового знання з використанням як наявних, так і нових методів вирішення проблем і ресурсів.

Нижче наведено порівняння цих двох парадигм освіти⁴:

ПАРАДИГМА ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТА СУСПІЛЬСТВА	ПАРАДИГМА СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ
<ul style="list-style-type: none"> • національний та до певної міри міжнародний контекст розвитку • розвиток особи на основі загальної грамотності та базових навичок і умінь • однаковий набір стандартів для всіх учнів • зовнішній контроль і примусова дисципліна • об'єктивне оцінювання за встановленими стандартами, тестування і конкуренція • однаковий фундаментальний навчальний план для всіх • навчання здійснюють лише спеціально підготовлені професіонали 	<ul style="list-style-type: none"> • світовий інформаційний контекст людського розвитку • індивідуальний розвиток здібностей для досягнення найвищого особистого і суспільного потенціалу • кооперативне встановлення індивідуальних орієнтирів розвитку кожного окремого учня • внутрішній контроль і самодисципліна • кооперативне оцінювання самооцінка і пакетне оцінювання • різноманітність для кожного учня – навчальний план є засобом досягнення особистих цілей і виконання суспільних обов'язків • батьки і громадськість є активними партнерами професіоналів у освітньому процесі

4. Логіка управління системою освіти в перехідний період

Якщо розробка освітньої політики на всіх рівнях – це справа в першу чергу громадська та політична, то управління її реалізацією – завдання адміністративних органів. Для попередньої системи освіти була властива і логічно виправдана жорстка вертикальна система управління (керівництва). В умовах побудови демократичного суспільства і впровадження ринкової економіки всі суспільні інституції переходять від керівництва до менеджменту, тобто від директивного до ситуаційного прийняття рішень на засадах доцільності.

Системно-функціональна модель суспільства, на яку часто посилаються соціологи⁵, розглядає суспільство як одне органічне ціле, що характеризується певними властивостями та регулярностями, відмінними від характеристик окремих

⁴ Grochowski, Janet, Arthur Harkins, and Brenda Stewart. *Anticipatory Learning Communities*. Prepared For And Delivered At The World Future Society Conference, Washington, D.C., July 1996. <http://edpa.coled.umn.edu/Futures/ALC.html>

⁵ Sztompka, Piotr. *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. Cambridge: Polity Press, and Chicago: Chicago University Press. 1991.

індивідів – складових цього суспільства. Головною регулярністю суспільного організму (чи системи) є тенденція до збереження або досягнення рівноваги. Поведінка його компонент - людських індивідуумів - повністю визначається їх місцем у цьому організмі, статусом, який вони мають, і роллю, яку вони відіграють. Вони в рамках цієї моделі є пасивними, реактивними, адаптивними.

Цій моделі відповідає централізований механізм управління, контролю і стимулювання. На етапах стабільності й повільного еволюціонування суспільства системно-функціональна модель дозволяє забезпечувати безперервність діяльності компонент суспільства і здійснювати їх коригування у відповідних обставинах. Управління за цією моделлю означає використання для здійснення перетворень стратегії маніпулювання. Пасивних та адаптивних людей має стримувати й заохочувати певна зовнішня сила з метою створення попередньо визначеного ідеального суспільства в їх найкращих інтересах, навіть якщо вони повністю не усвідомлюють, в чому ці інтереси полягають.

Інша модель – це модель процесу, в центрі якої знаходиться діяльність індивідів. Суспільство розглядається як неперервний потік суспільних змін, які є агрегатними наслідками індивідуальних дій. Суспільні утворення не мають стабільної, сталої форми, а знаходяться в постійному процесі перетворень в результаті дій членів суспільства. Характер суспільства повністю залежить від того, що люди думають і роблять, а члени суспільства розглядаються як творчі складові. Тобто, модель процесу стосується в першу чергу перехідних суспільств, а отже, вона може бути застосована для опису реформ в Україні та в інших пост-комуністичних державах⁶.

Якщо суспільство розглядається з точки зору моделі процесу, а метою є побудова відкритого суспільства, то стратегія має в корені відрізнитися від попередньої. Її можна назвати стратегією емансипації. Активним і творчим людям потрібно дати максимум можливостей для вільного вираження своїх намірів, очікувань, прагнень. Потенціальні можливості суспільства для самотрансформації – потенціал його людської компоненти – повинен бути абсолютно вільним, з повним усуненням будь-яких обмежень і бар'єрів для людської творчості. В цьому випадку функціонування суспільства визначатиметься не доктринами та ідеологіями, а внутрішніми інтересами самих членів суспільства.

Якщо застосувати ці міркування до управління системою освіти в нашій державі, то стає очевидною необхідність суттєвої децентралізації адміністративної системи, зміни принципів стосунків між адміністративними органами та закладами освіти, розширення спектра діяльності цих органів з включенням неформальних компонент системи освіти як рівноправних партнерів навчальних інституцій, а також динамічного поєднання стандартів (вимог) і вільної творчості учасників освітньої діяльності.

5. Висновки

Необхідно негайно розпочати роботу по розробці нової освітньої політики України, що відповідає б сучасному контексту суспільних реформ у національному та глобальному масштабах. Цей процес повинен бути неперервним і постійним і здійснюватися на національному (органи законодавчої влади), державному (Міністерство освіти України, інші міністерства, що мають навчальні заклади), регіональному та інституційному рівнях. Враховуючи брак фахівців з питань формування освітньої політики, доцільно запросити на допомогу при організації цієї роботи іноземних спеціалістів, здійснювати цей процес в координації з сусідніми пост-комуністичними державами⁷. Нова освітня політика дозволить оцінити відповідність

⁶ Sztompka, Piotr. *Dilemmas of the Great Transition (A tentative catalogue)*. Paper presented at the seminar on convergence-theory, Swedish Centre for the Advancement of Social Science, Uppsala, Sweden, May 1991.

⁷ В Білорусі наприкінці минулого року була схвалена Концепція розвитку загальноосвітньої школи, а навесні цього року – Концепція вищої освіти. На початку жовтня цього року в Росії створена

прийнятих Верховною Радою України законів з питань освіти принципам побудови відкритого демократичного суспільства в нашій державі, підготувати до них необхідні зміни й відповідно трансформувати цілі та функції органів управління освітою.

Існує потреба в організації підготовки в Україні фахівців з освітньої політики та управління освітою. Світовий досвід показує, що на зміну уніфікованому управлінню загальною освітою та колегіальним принципам управління вищими навчальними закладами зараз приходять нові принципи професійного менеджменту⁸, що вимагають від адміністраторів навчальних закладів спеціальних знань і умінь в економіці, управлінні бізнесом, фінансах, громадських стосунках (public relations) тощо.

Крім введення відповідних загальних курсів у педагогічних вищих навчальних закладах, необхідна підготовка на рівні магістрів професійних адміністраторів освітньої діяльності, які вміли б не лише керувати навчальними закладами, але й організовувати спільну роботу всіх компонент системи освіти для досягнення головної мети, декларованої в Конституції України – всебічного вільного розвитку особистості й побудови в нашій державі справді вільного демократичного суспільства.

спеціальна комісія по розробці державної освітньої доктрини (очолює комісію прем'єр-міністр Росії В.Путін).

⁸ Currie, Jan and Janice Newson. *Globalizing Practices: Corporate Managerialism, Accountability, and Privatization*. In the book "Universities and Globalization: Critical Perspectives". Eds. Jan Currie and Janice Newson. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE Publications. 1998.